

УДК 1:340.1:316.324.8

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.,
Заслужений винахідник республіки

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ЮРИДИЧНА ОНТОЛОГІЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. Про онтологію як джерело знань філософії у сфері інформаційного права.

Ключові слова: філософія, право, онтологія, інформаційне право.

Аннотация. Об онтологии как источнике знаний философии в сфере информационного права.

Ключевые слова: философия, право, онтология, информационное право.

Summary. About the ontology, as source of knowledge of philosophy in the field of informational right.

Keywords: philosophy, right, ontology, informational right.

Постановка проблеми. Філософія права – розділ філософії юриспруденції (від лат. *jūris prūdentia* – “правознавство”, де *jūris* – “право”, *prūdentia* – “передбачення”, “знання”), який досліджує сутність категорії “право”, цінність і значущість її у житті людини, суспільства, держави та у практичній юридичній діяльності [1]. Згідно з українською Юридичною енциклопедією – “філософія права – наука, яка вивчає світоглядні, аксіологічні, антропологічні та гносеологічні основи права як регулятора суспільних відносин у їх взаємодії з індивідом, суспільством і державою” [2]. Головним у предметі філософії права є відношення свідомості та мислення людини до пізнання соціальної ролі категорії “право”.

Філософія права має давню історію. Її проблемами займалися античні філософи Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Цицерон та ін. Сам термін “філософія права” з’явився наприкінці XVIII століття. Німецький правознавець, засновник історичної школи права Г. Гуго (1764 – 1846 рр.) ввів його для позначення “філософії позитивного права”. Він вважав, що елементи римського і німецького права, що склалися, без критичного і диференційованого підходу були малоприсадибні для практичних потреб, у результаті важко було сказати, на що слід було орієнтуватися – історичну правду або існуючу практику. В результаті, помилки в розумінні правових елементів призвели до використання навіть кращими вчителями необ’єктивних прийомів і засобів, що стали традиційними. У книзі “Підручник природного права, або філософія позитивного права” Г. Гуго оспорював основні положення теорії природного права і справжнім джерелом права вважав звичай, що історично склався. Концепцію суспільного договору він відкидає через ряд підстав: “...Таких договорів ніколи не було – всі держави і установи виникали і змінювалися іншими шляхами. Суспільний договір практично неможливий – мільйони незнайомих людей не можуть укласти угоду і домовитися про вічне підпорядкування установам, про які вони судити ще не можуть, а також про покору ще не відомим людям. ...Влада і право виникали по-різному. Ніякий їх різновид не відповідає повністю розуму, вони визнаються не безумовно, а тільки тимчасово правомірними, проте те, що визнано або визнавалося безліччю людей, не може бути абсолютно безрозсудне. Право виникає з потреби вирішення суперечок. ...Звичаї мають ту перевагу перед законом, що вони загальновідомі та звичні. Безліч законів і договорів ніколи не виконується. Звичай, що історично склався, і є справжнє джерело права” [3].

Історична школа права набуває популярності після публікації брошури Ф.К. Савіні “Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства” (1814 р.). У цій роботі він приводить загальноісторичні етапи “життя” категорії “право” [4]:

“Дитинство. На цьому етапі право тільки формується. У людини ще не існує уявлення про абстрактну норму, і сприйняття права носить характер віри, яка потребує правових обмежень. Саме тому у первісних народів виникає уявлення про юридичні дії, які символізують початок або припинення правовідносин. Ці дії за допомогою наочності закріплюють існування права в певній формі (звичай). Правосвідомість тут розвинена слабо, в людині панують емоції.

Юність. На цьому етапі юристи виділяються в особливу групу. Для розвитку права цей час творчого пориву. Юристи діють в союзі з народом, тобто корпоративна правосвідомість ще не склалася. Право створюється розумним, доцільним.

Зрілість. На цій стадії ускладнюється політичне і економічне життя, розвиток культури, і все це призводить до ускладнення права. Виникає необхідність професійної кваліфікації. Остаточно складається правова наука, і правова система набуває завершеності. Право стає більш штучним, воно не втрачає зв'язок з народним життям. Юристи перетворюються на особливу замкнуту касту.

Старість. Він говорить, що творчі пориви народу згасають, в праві панує закон, не створюється вже нічого нового. Право живе за рахунок старих норм, немає нового. Народний дух вмирає і на його місці виникає новий народ і нова правова система. Спадкоємності між різними народами бути не може”.

У подальшому, у XVIII – XIX ст.ст., були розроблені основи “раціоналістичної філософії права та держави” (Г. Гроцій), теорій “загальної справедливості” (Ф. Бекон), “природного права” (Т. Гоббс), “невідчуження прав” (Д. Локк), “рівності та панування у державі волі і суспільного договору” (Ж.-Ж. Руссо). На системний розвиток філософії права визначально вплинули І. Кант та Г. В.-Ф. Гегель.

В дореволюційній Росії філософія права була запроваджена у 1863 р. як навчальний курс. Після революції 1917 р. цей філософсько-теоретичний науковий напрям втратив самостійне значення і фактично розчинився в “теорії держави і права”, яка пішла у напрямі “позитивного”, “легистського права”, що ототожнює сутність понять “право” та “закон” [2, том 3, с. 466].

У наші часи філософія права розвивається на базі комплексу джерел знань, які визначаються такими поняттями, як: “онтологія”, “гносеологія”, “аксіологія”, “логіка” та “герменевтика” [1]. При цьому, з середини 1960-х років наука, зокрема юриспруденція, стала активно звертатися до такого поняття-категорії, як “інформація”. На основі спроб зрозуміти її природу та сутність був закладений фундамент нового наукового напрямку знань під назвою “Теорія наукової інформації” [5, 6], яка потребує свого філософського та юридичного осмислення. Зазначимо, що до вказаного часу поняття “інформація” в юриспруденції не застосовувалося взагалі.

Задачі теорії наукової інформації можна розглядати в теоретичному і прикладному аспектах. В теоретичному плані основною задачею цієї галузі знань є виявлення закономірностей, яким підкоряються і відповідно до яких відбувається створення інформації, її обробка, використання та передача; дослідження якісних і кількісних характеристик інформації і інформаційних процесів. Практична мета теорії наукової інформації полягає у забезпеченні раціональної і оперативної інформаційної комунікації в умовах розвитку процесів щодо інформаційно-комп’ютерних технологій і мереж.

Метою роботи є дослідження у філософській системі поняття “онтологія” та його значення для наукового становлення інформаційного права.

Виклад основних положень. Онтологія (от греч. ὄντος – “існуюче” і λόγος – “слово”, “поняття”, “навчання”) – розділ філософії, що вивчає буття, його природу, суть, принципи [7]. Основні поняття онтології: буття, структура, властивості, форми буття (матеріальне, ідеальне, екзистенціальне), простір, час, рух та інформація.

Основним предметом онтології є буття, яке визначається як повнота і єдність всіх видів реальності: об’єктивної, фізичної, суб’єктивної та соціальної. Реальність традиційно асоціюється з матерією (матеріальний світ) та духом (духовний світ, включаючи поняття душі та інтелекту) і поділяється (матеріалістами) на живу, неживу та соціальну матерію, що породжує формалізм по відношенню до особи як до безликої істоти взагалі. У класичній метафізиці під буттям розуміється Бог, для учених – Всесвітній розум, Інформаційне поле, завдяки чому існує порядок та відбуваються зміни у бутті. Людина як буття володіє свободою і волею, завдяки уявленням про які та через нескінченне бажання прагне до їх досягнення через політику та кар’єру, науку (нерідко теж для кар’єри), створення новацій, письменницьку діяльність тощо.

Питання онтології – це якнайдавніша тема європейської філософії. Найважливіший внесок в розробку онтологічної проблематики внесли Платон і Аристотель [8].

Платон синтезував старогрецьку онтологію в своєму вченні про “ідеї”. Буття, за його розумінням, є сукупність ідей – форм, які сприймаються розумом, або суті, віддзеркалення яких визначає різноманіття речовинного світу. Він провів межу не тільки між буттям і становленням (тобто плинністю світу, що сприймається людиною), а й між буттям і “безвладним початком” буття (тобто незбагненою основою, званням “благом”). В онтології неоплатоників ця відмінність виступає як співвідношення “єдиного” понадбуття і “розуму”-буття. Онтологія у Платона тісно пов’язана з вченням про пізнання як інтелектуальне сходження до істинно сущих видів буття.

Аристотель систематизував і розвинув ідеї Платона, при цьому також істотно просунувся вперед, уточнюючи (у “Метафізиці”) смислові відтінки понять “буття” і “сутність”. Аристотель вводить ряд нових і значущих для пізнішої онтології тем: буття як дійсність, божественний розум, буття як єдність протилежностей і конкретна межа “осмислення” матерії формою.

Онтологія Платона і Аристотеля (особливо її неоплатонічна переробка) визначила у наступному всю західноєвропейську онтологічну традицію. Філософія (якщо не брати до уваги “навчальну”, платоно-аристотелівську традицію) еллінізму була зацікавлена в онтології в тій мірі, в якій та могла стати основою для етичних побудов. При цьому перевага віддається архаїчним варіантам онтології: навчанням Геракліта (стоїки), Демокрита (епікурейці), старших софістів (скептики).

У середньовічній філософії центральне місце займала онтологічна проблема існування абстрактних об’єктів (універсалій) [9 – 15]. Сам термін “онтологія” був запропонований Р. Гокленіусом в 1613 році в “Філософському словнику” і трохи пізніше в 1656 році І. Клаубергом, який запропонував його (у варіанті “онтософія”) як еквівалент поняття “метафізика”. У практичному вживанні термін був закріплений Х. Вольфом, який розділив семантику термінів “онтологія” і “метафізика”.

Зворотним пунктом в історії онтології стала “критична філософія” І. Канта [13], що протиставила “догматизму” старої онтології нове розуміння об’єктивності як результату оформлення відчуття категоріальним апаратом суб’єкта, що пізнає. Буття являє собою два типи реальності – матеріальні феномени і ідеальні категорії, з’єднати їх може тільки синтезуюча сила “Я”. За І. Кантом, питання про буття самі по собі не має сенсу поза сферою дійсного або можливого досвіду. Попередня онтологія тлумачиться І. Кантом як гіпостазування (те, що навіюється, має межу недосяжності) понять чистого розуму. В

той же час саме кантівське розділення універсуму на три автономні сфери (світи природи, свободи та доцільності) задає параметри нової онтології, в якій єдина для докантівського мислення здатність виходу у вимірювання істинного буття розподілена між теоретичною здатністю, що знаходить надчуттєве буття як трансцендентна поза межність, та практичною здатністю, що відкриває буття як поєсторонню реальність свободи.

Г.В.-Ф. Гегель [14], спираючись на відкриття І. Кантом трансцендентальної суб'єктивності, частково повернувся до докантівської раціоналістичної традиції побудови онтології на основі гносеології: у їх системах буття є закономірним етапом розвитку мислення, тобто моментом, коли мислення виявляє свою тотожність з буттям. Проте ототожнення буття і думки (і відповідно онтології і гносеології) в його філософії, яка визначає змістовною основою єдності структуру суб'єкта пізнання, було обумовлено кантівським відкриттям активності суб'єкта. Саме тому онтологія німецького класичного ідеалізму принципово відрізняється від онтології Нового часу: будова буття досягається не в статичному спогляданні, а в його історичному і логічному породженні, онтологічна істина розуміється не як стан, а як процес.

Для західноєвропейської філософії ХІХ ст. характерне різке падіння інтересу до онтології як самостійної філософської дисципліни і критичне ставлення до онтологізму попередньої філософії. З одного боку, досягнення природних наук послужили основою для спроб нефілософського синтетичного опису єдності світу і позитивістської критики онтології. З другого боку, філософія життя намагалася звести онтологію (разом з її джерелом – раціоналістичним методом) до одного з побічних прагматичних продуктів розвитку ірраціональної першооснови (“воля” у А. Шопенгауера і Ф. Ніцше). Неокантіанство і близькі до нього напрями форсували гносеологічне розуміння онтології, намічене ще в класичній німецькій філософії, перетворюючи онтологію швидше в метод, ніж у систему. Від неокантіанства йде традиція відділення від онтології аксіології, предмет якої – цінності – не існує, але “значить”.

У філософії ХХ століття спеціально онтологічною проблематикою займалися такі філософи, як Н. Гартман (“нова онтологія”), М. Хайдеггер (“фундаментальна онтологія”) та ін. [15 – 18]. К. Поппер сформулював концепцію трьох світів: світу фізичних об'єктів і станів, світу психічних і ментальних станів свідомості та світу об'єктивного змісту мислення. Сюди входять зміст наукових гіпотез, літературні твори і інші не залежні від суб'єктивного сприйняття об'єкти [19].

В умовах інформаційної революції, що відбулася у світі в останні десятиліття, однією з ключових особливостей світового соціально-економічного прогресу є зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Широке впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій і систем, удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, обробки, використання та поширення даних привели до стрімкого розвитку інформаційних відносин, розбудови інформаційного суспільства та формування світового інформаційного простору.

Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах управління і зв'язку, в мовах, в інформаційних системах живих клітин та ін. Тому заслуговують на увагу висновки сучасної науки, що інформація є однією з фундаментальних, універсальних та основоположних величин, які становлять основу світобудови, поряд з енергією та матерією.

Поняття “інформація” часто використовується в найрізноманітніших областях науки і суспільного життя. Спроби усвідомити суть “інформації” робляться з часів Платона (див. [20]). Як вважаємо, одним з основних може бути наступний висновок –

інформація відноситься до розряду гранично широких понять, що відображають об'єктивні закономірності процесів, які відбуваються на Землі та у навколишньому Всесвіті.

З розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій, телекомунікаційних мереж, формуванням електронно-інформаційного середовища, які визначають появу такого феномену, як “віртуальна реальність”, увагу учених привертають такі похідні від поняття “інформація”, як – “інформатика” та “інформатизація”. Сучасні наукові дослідження у цій сфері мають за мету вивчення якісних та кількісних сторін природи інформації, зокрема, її філософського онтологічного осмислення.

Давно помічено, що будь-які новації завжди мали та мають не тільки позитивний, а й негативний зміст. Сьогодні науково-новаційні здобутки “інформатики” та “інформатизації”, процеси інформаційної глобалізації, поряд з позитивними надбаннями, призвели до виникнення новітніх викликів і загроз безпеці людини, суспільства і держави, зокрема, до створення інформаційної зброї, поширення інформаційних операцій і воєн, загострення інформаційно-психологічного маніпулювання свідомістю людини, інформаційних впливів, які руйнують соціокультурні цінності. З поширенням Інтернету все більше викликає сумнів його просвітницька цінність. Одночасно з тим, що цей комунікаційний засіб не в змозі замінити систематичної освіти, розпорошує знання по гіпертекстових сторінках, створюючи видимість уявлення про консолідацію знань у тій чи іншій області, він все більше трансформується в середовище, що нагнітає антиморальність, поширює відомості, що зачіпають честь і гідність людини, без її згоди, нерідко публікує усілякі збочення – аж до поширення довідкових матеріалів по підготовці та здійсненню терактів.

Відомий письменник Станіслав Лем писав [21]: *“Явище глобальної мережі нагадує відомий нам з Біблії потоп. Завдяки Інтернету, Євронету і т. д. виникає “переповнення інформацією”. ...Це такий тип зв'язку, що простіше дозволяє визначити адресатів інформації, ніж відправників, що відсилають інформацію. Це такий тип зв'язку, що відкриває ворота усілякої діяльності, у тому числі і такої, котра небажана і навіть злочинна. Мафії, камори, банди, гангстери, шахраї і зловмисники усяких мастей одержують доступ на арену інформації нарівні з потенційними Ейнштейнами. Коли знайомишся зі спеціальною періодикою, то видно, що біржі, шанувальники і люди, що знаходяться під владою Капіталу, користуються мережами..., а все інше, разом із усім Космосом, не хвилює їх ні крапельки.*

Кожні вісім з половиною місяців, як вважають експерти, подвоюється кількість комп'ютерних вірусів. Якщо можна що-небудь споганити, зіпсувати, фальсифікувати, украсти, розтратити, будь-кого обдурити, залишити з носом, то зовсім незалежно від того, чи принесе така діяльність деструктивного і шкідницького характеру користь “активістові зла” чи він одержить тільки нематеріальне задоволення від того, що перехитрив системи захисту, що знищив без особистого прибутку те, що було коштовним для іншого, можна зі стовідсотковою впевненістю визнати, що в нових формах нової технології боротьба зла з добром буде продовжуватися. І це так, тому що так було завжди, тому що літаки, крім парашутистів, скидали бомби, тому що атомна енергія “яскравіше тисячі сонць” була відомо як застосована, тому що так потрібний медицині рентген в Освенцимі застосовувався німцями для убивства плоду вагітних жінок, і так далі, і так далі – від початку людського світу.

...Нам потрібні не бездумні мережі, не тисячократна кількість телефонів, факсів, інтерактивні медіа, а вбудований у мережі еквівалент інтелекту, який оцінює інформацію, який усе, що є інформаційним сміттям, поглинав би і, як фільтр, дозволяв

би проходження тільки повідомлень і візуальних зображень, що не пропагують зло і дурість, що не шкодять усьому, що могло б стати корисним людині. Але про такі “розумні” мережі зараз можемо тільки мріяти”.

Вважається, що природа Інтернету передбачає відсутність прямої приналежності до будь-якої держави, єдиних власника та центру управління. Разом з тим, основною суспільною організацією, що має найбільші важелі впливу на розвиток Інтернету як єдиного механізму, є “Співтовариство Інтернет”. Це організація, що базується на внесках учасників і пожертвуваннях спонсорів, має ряд технічних комітетів, так чи інакше залежних від матеріальної підтримки Уряду США. Тобто фактично, Інтернет контролюється фінансово однією державою [22]. Таким чином, твердження про те, що Інтернет є самоврядною в розвитку мережею, яка повністю незалежна від будь-якого уряду, викликає великий сумнів.

З іншого боку, відомо, що провідним розробником та продавцем комп’ютерних програм у світі є американська корпорація “Майкрософт”. На початку 1990-х років корпорація не дуже звертала увагу на те, як по всій величезній пострадянській території поширюються неліцензійні програми. Проблема порушень копірайту стала активно підійматися через десять років. У статті “Цифровая революция требует жертв” її автор А. Попов ставить питання [23] – “...А почему не раньше? Может, в 1990-е они сознательно были так снисходительны – понимая: платит за лицензионные программы жителям Украины или России нечем, но ...населению будет легче проглотить глобализацию по-американски”. А. Попов також звертає увагу на те, що “оборот крупнейшей металлургической компании мира “АрселорМиттал” составляет 78 млрд. долл., а прибыль – около 3 млрд. У “Майкрософта” оборот чуть меньше – около 70 млрд., зато прибыль – 23 млрд., и за последние 5 лет она выросла вдвое. И это при том, что “АрселорМиттал” не может пожаловаться на воровство стали, как “Майкрософт” жалуется на нелегальное распространение своих программных продуктов. ...А на разговоры заокеанских правообладателей об их убытках можно задать вопрос: Где вы видели голливудских звезд или менеджеров “Майкрософта”, которые бы рылись в мусорных баках или хотя бы задумывались, как прожить от зарплаты до зарплаты?”.

Сьогодні Інтернет для значної кількості користувачів уявляється “середовищем вільних”, в якому кожен може робити, що побажає. Насправді його виникнення та поширення визначає реальність появи нових інформаційно-комунікаційних, інтерактивних відносин з оригінальним соціальним устроєм та інфраструктурою в рамках електронної глобалізації. Природа та зміст цих відносин потребує глибоких системних юридично-онтологічних досліджень та обґрунтувань практики їх упорядкування у обсязі нової самостійної науки “інформаційне право”, які мають надати можливість дійти наукових висновків та домовленостей щодо функціонування Інтернету як простору поза “правом” і “законом”.

Висновки.

1. *Юридична онтологія* – це вчення про загальні знання сутності права та закону, які історично сформовані світовою цивілізацією, та сформульовані на їх основі соціальні принципи взаємостосунків і правових відносин.

Виходячи з можливостей наукового пізнання, юридична онтологія на базі формальної і діалектичної логіки орієнтує юриспруденцію у русло дослідження теоретичних аспектів проблем держави і права, істинності та вірогідності юридичних знань та створення об’єктивно необхідних правових механізмів їх реалізації, які відповідають сучасним потребам людини, суспільства та держави.

2. В умовах глобальних техніко-технологічних змін та активного розвитку процесів, пов'язаних з інформаційною сферою, сьогодні перед юриспруденцією постає низка новітніх завдань, які потребують усвідомлення їх важливості та всебічних наукових опрацювань. Цифрова революція, яка відбулася в світі, не обмежується тільки упровадженням нових технологій в різні сфери суспільного життя. Вона веде до змін в самому суспільстві, що, у свою чергу, вимагає змін у підходах до правового впорядкування суспільних відносин, основою яких є інформаційні відносини.

Зазначене може бути свідченням необхідності більш системних досліджень щодо філософських, теоретичних та прикладних проблем у становленні нової науки – науки інформаційного права та її цільової організаційної і фінансової підтримки. Її політиці, якщо вона не тільки декларує, а дійсно прямує до гармонійності у суспільстві, доведеться вирішувати, чим жертвувати: нинішнім розумінням юриспруденції в ім'я сталої практики верховенства закону або ж розвитком прав і свобод в ім'я торжества наукового становлення філософії права. Про це, у принципі та по суті, йде розмова у [24 – 26].

В інформатиці онтологія спрямована на дослідження формалізації знань за допомогою інформаційно-комп'ютерних систем і засобів програмно-технологічного забезпечення.

В інформатизації онтологія передбачає дослідження інформаційно-інфраструктурних проблем, тобто взаємопов'язаних проблем організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, які спрямовані на створення умов для задоволення потреб громадян суспільства та держави на основі розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

3. *У сфері інформаційного права* філософія права – це особлива форма систематизації знань, якісне і кількісне узагальнення та світоглядний синтез різних наукових теорій про інформацію, інформатику та інформатизацію.

Юридична онтологія у цій сфері спрямована, насамперед, на дослідження таких основних аспектів, як: природа, суть, принципи, предмет, методи інформаційного права, правові ідеї, розмежування права і закону, норми інформаційного та електронно-інформаційного законодавства, їх правовий зміст та ін. у контексті сучасних знань про буття.

Використана література

1. Філософія права. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; редкол. : Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1999-2004. – Т. 6 : Т–Я. – С. 276.
3. Историческая школа права. – Режим доступа : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
4. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов. Её происхождение и судьба : Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии : сб. тр. “Немецкая историческая школа права”. – Челябинск : Социум, 2010. – С. 1 – 125.
5. Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы научной информации. – М. : “Наука”, 1965. – 655 с.
6. Гольдгамер Г.И. Информационное обеспечение исследований и разработок. – М. : “Сов. радио”, 1976. – 352 с.
7. Онтологія. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
8. А.Л. Доброхотов. Онтология. – Режим доступа : [//www.iph.ras.ru/elib/2181.html](http://www.iph.ras.ru/elib/2181.html)

9. Зунде А.Я. Метафилософский аспект античной “онтологии” // Античная философия : специфические черты и современное значение. – Рига, 1988. – С. 24 – 27.
10. Черняков А.Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля и Хайдеггера. – СПб., 2001. – 460 с.
11. Романенко Ю.М. Бытие и естество : онтология и метафизика как типы философского знания. – СПб., 2003. – 779 с.
12. Рубашкин В.Ш., Лахути Д.Г. Онтология : от натурфилософии к научному мировоззрению и инженерии знаний // Вопросы философии. – 2005. – № 1. – С. 64 – 81.
13. И. Кант. Критика чистого разума ; [пер. с нем. Н. Лосского] ; примеч. Ц.Г. Арзаканяна. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с.
14. Гегель Г.В.-Ф. Философия права (1781 г.) ; [пер. с нем.] ; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
15. Шохин В.К. “Онтология” : рождение философской дисциплины // Историко-философский ежегодник '99. – М., 2001. – С. 117 – 126.
16. Ажимов Ф.Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии // Вопросы философии. – 2007. – № 9. – С. 145 – 153.
17. Губин В. Д. Онтология : проблема бытия в современной европейской философии. – М., РГГУ, 1998. – 191 с.
18. Молчанова А.А. “Онтология” : как мы ее понимаем? // Историко-философский ежегодник Хайдеггера '199. – М., 2010. – С. 117 – 126.
19. К.Р. Поппер. Логика и рост научного знания. – М., 1983. – С. 439 – 440.
20. Брижко В. До гносеології категорії “інформація” // Інформація і право. – № 2(2)/2012. – С. 13.
21. С. Лем. Мегабитовая бомба. – Режим доступа : [//www.computerra.ru/online/bl/lem/9423/for_print.html](http://www.computerra.ru/online/bl/lem/9423/for_print.html)
22. Дашян М.С. Право информационных магистралей. – Режим доступа : [//www.twirpx.com/file/734545](http://www.twirpx.com/file/734545)
23. А. Попов. Цифровая революция требует жертв. – Режим доступа : [//www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sotsium/78280](http://www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sotsium/78280)
24. Брижко В.М. Домінанта праворозуміння та основ понятійно-категоріального апарату інформаційного права // Інформація і право. – № 3(3)/2011. – С. 5 – 17.
25. Брижко В.М. Порівняльне законодавство у сфері інформаційного права // Інформація і право. – № 1(4)/2012. – С. 23 – 32.
26. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.

~~~~~ * * * ~~~~~